

УДК 111.12

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГІЧНОГО РАКУРСУ ДОСЛІДЖЕНЬ У СОЦІАЛЬНІЙ ІСТОРІЇ

Тетяна Чаркіна

*Харківська гімназія № 65
Харківської міської ради Харківської області
вул. Менделєєва, 22, 61000, м. Харків, Україна*

Вивчення культурно-антропологічного ракурсу досліджень історії сприяє вивченню шляхів розвитку та становлення історичного пізнання, його оформлення в соціальній історії.

Дослідження полягає у вивченні проблем формування культурно-антропологічного ракурсу досліджень у соціальній історії: історичних шляхів, етапів еволюції історичного пізнання, особливостей у різних країнах.

Унаслідок дослідження встановлено, що «соціальна історія» відкрила нові перспективи для вивчення історичного поступу суспільства, які значно розширили предмет і методи історичного пізнання, наситили історію новими фактами, пізнавальними можливостями, «людськими ресурсами», що дало можливість вивчати її більш об'єктивно та всебічно.

Ключові слова: соціальна історія, філософсько-антропологічний підхід, історичне пізнання, антропологічний підхід, мікроісторія.

Постановка проблеми. Сучасною тенденцією історичного пізнання є міждисциплінарний підхід, у межах якого здійснюється всебічне вивчення історичних подій. Цей підхід актуалізує історичні дослідження в аспекті соціальних процесів, які відбувались в історії.

Проблемам досліджень у соціальній історії надається особливе значення. Зміни в бутті та поглядах людини в різні часи цікавили науковців і суспільство. Вивчення проблем формування культурно-антропологічного ракурсу досліджень історії дасть змогу вивчити шляхи розвитку та становлення історичного пізнання, його оформлення в соціальній історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найвідомішими представниками соціальних досліджень в історії є Ф. Бродель, Е. Хобсбаум, Ч. Тіллі, П. Стірнз, А. Гуревич [1; 2], Т. Зелдін [3] та інші. Автори використовували методологічний інструментарій різних суспільних наук, внаслідок чого виникли такі субісторичні дисципліни, як мікроісторія, історія повсякденності, історична соціологія, гендерні дослідження та інші. Ж. Ле Гофф [4] поєднав вивчення менталітету, матеріального життя, повсякденності навколо поняття «антропологія». П. Берк і Б. Лепті [5] наполягали на фокусуванні уваги дослідника на конкретних антропологічних об'єктах вивчення, на невеликих соціумах, всебічному відображенні в них ролі людини; описі механізмів соціальної взаємодії в соціумах. Проблемні питання досліджували такі вітчизняні автори: Л.П. Рєпіна [6; 7], В.А. Смолій [8], Г.Д. Казьмирчук [8], В.О. Крупина, В.М. Горобець, наголошуючи на міждисциплінарному підході.

Мета статті полягає у вивченні проблем формування культурно-антропологічного ракурсу досліджень у соціальній історії: історичних шляхів, етапів еволюції історичного пізнання, особливостей у різних країнах.

Виклад основного матеріалу. Пізнання історії як соціальної взаємодії людей виявлялося у різні часи в специфічних формах, обумовлених особливостями історичного буття. В історичних дослідженнях XIX ст. виникла полеміка, яка гостро поставила питання про

особливості історичного розвитку кожного народу, кожної нації. Головні ідеї були сформовані істориками «німецької історичної школи в політекономії» (представники Ф. Ліст, А. Мюллер та інші), які розвивали думку про суспільні, природно-географічні, національно-історичні та інші інтереси нації. Вчені вважали, що недоречно говорити про створення загальної для всіх країн і народів теорії суспільного розвитку, бо кожна країна у своєму розвитку неповторна, кожна має свої особливості.

Представники «історичної школи» звернули увагу на надмірну абстрактність і необґрунтований універсалізм суспільних наук, що претендували на розкриття єдиних і загальних для всіх часів і народів «природних» законів, які управляють господарськими та суспільними процесами. За такого підходу зовсім не враховувалися особливості історичного розвитку окремих країн, їхні національно-культурні традиції, конкретні умови, в яких формуються господарські інститути, та способи їх функціонування.

Представник «історичної школи» німецький історик, філософ, соціолог М. Вебер органічно поєднав історичні та соціологічні методи аналізу суспільних процесів, розглядав історію та соціологію як напрями єдиного наукового інтересу. Важливим методом соціального пізнання у М. Вебера виступали ідеальні типи. Вони не мають емпіричних прообразів у самій реальності та не відбивають її, а є розумовими логічними конструкціями, що створюються дослідником; формуються за допомогою абстрагування окремих рис реальності, що вважаються дослідником найбільш типовими. Ідеальні типи – це загальні поняття, в яких зафіксовані в словесній формі найсуттєвіші властивості об'єктивної реальності в очищеному від випадковостей вигляді. Завдання науки якраз і полягає в розробленні таких ідеальних типів – наукових понять. Потім вони використовуються пізнанням як масштаб для співвідношення та порівняння з ними соціальної реальності. М. Вебер запропонував типологію соціальних дій, типів держави та раціональності. Він оперував такими науковими поняттями (ідеальними типами), як «капіталізм», «бюрократія», «релігія». Вчений уважав, що зміна ціннісних переваг соціального філософа (і соціолога) визначається «інтересом епохи», тобто усвідомленням соціально-історичних обставин, у яких він живе [8].

На ґрунті творчого переосмислення доробку М. Вебера у 1960-х рр. сформувалася парадигма нової соціальної історії. У процесі розвитку історичного пізнання, міждисциплінарної взаємодії, запозичення істориками методів і прийомів соціології, економіки; інтеграції з антропологією та соціальною психологією з'явилась культурна антропологія.

XX ст. характеризувалось рухом за аналітичну міждисциплінарну історію, збагачену теоретичними моделями та дослідницьким інструментарієм суспільних наук, а не тільки гуманітарного пізнання. Тому нова соціальна історія стала досліджувати історичне минуле, поглиблюючись у внутрішній стан суспільства, його окремих груп і відносин між ними.

Про соціальну історію як окрему дисципліну почали говорити починаючи з 20–40-х рр. XX ст. Вона виникла внаслідок спроб досягти певного теоретико-методологічного синтезу історії та соціології. Соціальна історія – це історія суспільства та історія соціальних структур, процесів та явищ, яка об'єднує широкий спектр досліджень найрізноманітнішої тематики, спільним для яких є погляд на історію із соціального та соціокультурного кутів зору. Інтерес до вивчення соціальних взаємозв'язків проявився внаслідок розвитку так званої «історії знизу», або «історії народу». Поступово відокремлюючись від політичної та економічної історії, соціальна історія сформувала власні напрями досліджень: гендерна історія, робітнича історія, історія родини, повсякденності і так далі. Становлення та розвиток соціальної історії пов'язані з оновленням методологічного інструментарію історичної науки, рухом за аналітичну міждисциплінарну історію.

Завданнями історичного пізнання стали інтерпретація історичного минулого в ракурсі соціальності, дослідження внутрішнього стану суспільства, його окремих груп і відносин між ними, заглиблення в соціальні проблеми.

Еволюція історичного пізнання в соціальній історії має декілька етапів. Виділимо основні з них.

1) Перший етап – 1960-і рр. Інтерес до вивчення соціальних відносин виникав у рамках історико-соціологічних досліджень. Історичне пізнання було спрямоване на вивчення історичного суспільства як цілісності. Історично-порівняльний метод дослідження в галузі суспільних наук набув великої популярності, відродився інтерес до історичної та порівняльної соціології, до спадщини Макса Вебера. Історичний і соціологічний підходи розглядалися як два напрями наукового інтересу, а не як дві різні дисципліни. Макс Вебер (1864–1920) – найвизначніший соціолог, історик XIX – початку XX ст. – вважав, що соціологія та історія не тільки не є окремими науками, але взагалі не можуть бути розмежовані.

2) Другий етап – 1970-і рр. Унаслідок репрезентативності історичних досліджень розширилося поняття соціальної історії. Предметом дослідження дисципліни стали такі мікроструктури: сім'я, община, спільноти. Класовому підходу соціальна історія протиставила підхід дослідження соціальних структур, проміжних шарів і верств населення. Це дало змогу історикам вивчати соціальні суперечності, що мали вплив на історичний розвиток держав, впливали на політику, релігію, ідеологію, морально-етичні норми.

Сфера людської свідомості стала предметом досліджень учених внаслідок радикальної зміни проблематики досліджень, спрямованих на виявлення соціального виміру історичного процесу. Прихильники й теоретики соціальної антропології звинувачували представників соціально-структурної історії в ігноруванні гуманістичної сторони історії та закликали відмовитися від надособистісних (або безособових) структур і процесів та повернутися обличчям до звичайної людини. Наприклад, у соціально-історичних дослідженнях виникли дві парадигми: соціологічно-орієнтована соціально-структурна історія та антропологічно-орієнтована соціально-культурна історія. Однак історична антропологія зайняла панівне становище, бо вона поєднала історичну дійсність, пов'язала її з людською свідомістю, буттям.

3) Третій етап (1970-і – 1990-і рр.). У цей період розвитку історичного пізнання в соціальній історії з'являються методи дослідження, які були запозичені з антропології та соціальної психології. Наприклад, культурна антропологія стала одним із напрямів історичного пізнання. Філософське осмислення людини стало неможливим поза філософським осмисленням культури. Розкриваючи способи ставлення людини до світу, воно дало змогу осмислювати власні цінності, особливості внутрішнього світу. Погляд на минуле з позицій діючих осіб став домінантним в історичному пізнанні. Історія ментальностей започаткувала вивчення людей в історії, їхніх специфічних рис, світосприймання, життєвого устрою, масової свідомості.

Соціальна історія стала провідною галуззю конкретних досліджень в історичному пізнанні: більшість нових галузей міждисциплінарних досліджень у гуманітарному пізнанні перепліталися саме в її руслі. На її підґрунті розвивалась історія масових громадських рухів, яка вимагала формування історичної самосвідомості народів, стимулювання інтересу до вивчення минулого різних верств населення, народів «без історії» або «захованих від історії». Рух за народну історію призвів до виділення таких субдисциплін, як «робоча історія», «гендерна історія», «етноісторія», «локальна історія», «історична демографія», «усна історія», «історична екологія», «історія сім'ї», «історія сексуальності», «історія зло-

чинності», «історія дозвілля», «історія дитинства», «соціальна історія релігії», «селянські дослідження» тощо.

Антропологічний поворот в історичному пізнанні виражався в досягненні суб'єктивних поглядів певної соціальної групи та з'ясуванні системи ідей, поглядів, понять, що лежать в основі будь-якої людської дії. Але він не супроводжувався необхідною теоретичною роботою, яка могла б сприяти практичному втіленню досягнень різних дослідницьких підходів.

Історики соціальної історії розходилися в розумінні її предмета та методів. Різність теоретико-методологічних поглядів зумовили різні підходи до змісту, завдань дослідження та суспільної функції соціальної історії. Одні дослідники розглядали соціальну історію як проміжну галузь між історією економічною та політичною, обмежували її завдання вивченням соціальної структури у вузькому сенсі – соціально-структурна історія. Інші – прагнули досягнути людське суспільство в його цілісності – соціально-культурна історія.

«Нові соціальні історики» вивели вивчення феномена соціального на мікрорівень, звернувши увагу на етнічні, релігійні, групові, сільські, міські та сусідські спільності, сім'ю, шлюб і так далі. Такі вчення відобразили уявлення про інтегративну природу соціальної історії.

У наукових дискусіях кінця ХХ ст. яскраво проявилися різні тенденції у визначенні предмета та змісту соціальної історії. Статус соціальної історії відображався в суб'єктивних оцінках. Але існували також об'єктивні труднощі, тому що міжлюдські, міжособистісні стосунки – це інтегративна сфера, яка є складною щодо дослідження. Вона виступила галуззю історичного пізнання про певну сферу історичного минулого, галуззю знань про всілякі сфери соціальних відносин. Також вона стала провідною формою існування історичної науки, побудованою на міждисциплінарній основі.

Історичне пізнання в соціальній історії означило питання нескінченної фрагментації об'єкта дослідження, сформовану традицію проблемного викладу матеріалу та відходження від питань політичної історії. Провідну роль у цьому процесі відіграли історики ментальностей. Вони пов'язали політичну історію із соціальною за допомогою політичної культури, що містила уявлення про владу в масовій свідомості, ставлення людини до політичної системи і таке подібне.

У різних країнах існують свої специфічні риси історичного пізнання, які відображають особливості історичних традицій у національних дослідженнях, вплив зовнішніх факторів, особливості розвитку країн і народів. Наприклад, особливістю соціальної історії в Англії є авторитет й активність соціальних істориків марксистської орієнтації; вікові традиції різних шкіл локальної історії та історичної географії. Англійська історія народної культури досліджувала проблеми повсякденної свідомості на основі соціально-антропологічного підходу та використання фольклорних і локально-історичних джерел.

Локальні, або мікрокосмічні, дослідження підготували оновлену, більш досконалу базу історичних розвідок на національному рівні. Наприклад, відомий англійський учений К. Райтсон у праці «Англійське суспільство: 1580–1680 рр.» (1982 р.) провідне місце відводив сім'ї, локальній общині та системі соціального поділу на національному рівні. Він висвітлює суспільні відносини й започаткував інтегральну модель «нової соціальної історії» Англії. Соціальний історик Ч. Фіт'ян-Адамс започаткував нову теоретичну модель, яка враховувала соціально-просторові структури різного рівня та ступеня інтеграції: ядро общини; общину як єдине ціле (сільську і міську); групу сусідських общин; широку область із загальною соціокультурною характеристикою; графство; провінцію, регіон. В основі цієї моделі – концепція соціального простору, який охоплює сфери соціальних контактів.

Німецькі історики Г. Ротфель і Т. Шідер застосовували теорію «ідеальних типів» М. Вебера. Але в німецькій «соціальной історії» довго зберігалися елементи ідеологічного історизму з його політичними впливами та наданням великого значення особистостям. Під впливом англо-французької історіографії склалася школа «повсякденної історії», яка відобразила прагнення повернутись до наративної розповіді й розповіді про «маленьку людину». Провідні вчені німецької «соціальной історії» – Ю. Коцка, Ю. Рюзен, Р. Козеллек, Г. Пуле, В. Моммзен, Т. Ніппердей та інші.

Історичне пізнання в соціальной історії поєднало демократичний, локальний і соціокультурний аспекти дослідження. У працях локальних напрямів аналізувались демографічні показники, структура сім'ї, порядок і правила спадщини, родинні та сусідські відносини, соціальна та географічна мобільність, статеві характеристики, локальні політичні структури. Дослідження такого типу розширили можливості для комплексного підходу в історичному пізнанні. Його прибічники спирались на те, що реальність людських відносин може бути зрозумілою лише в рамках соціального життя.

Мікропідходи ґрунтувались на деталізації та індивідуалізації досліджуваних об'єктів. Вони ставали дедалі більш популярними, оскільки висвітлювали знання, яких не вистачало у макроісторичних дослідженнях; вказували на ненадійність макроісторичних показників, затушовування широкої панорами історичного минулого, зведення до вузького ракурсу історичного світобачення. Перехід досліджень на мікрорівень – це перехід до антропологічної версії соціальной історії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Культурно-антропологічний ракурс дослідження в соціальной історії дав можливість для наповнення її людським змістом. Унаслідок становлення й розвитку «соціальной історії» або «нової історичної науки» відкрилися нові перспективи для її вивчення, які значно розширили предмет і методи історичного пізнання, наситили історію новими фактами, пізнавальними можливостями, «людськими ресурсами», що дало можливість для її об'єктивного та всебічного вивчення.

Список використаної літератури

1. Гуревич А.Я. Историческая наука и историческая антропология. Вопросы философии. 1988. № 1.
2. Гуревич П.С. Философская антропология. М.: «Вестник», 1997. 448 с.
3. Зелдин Т. Социальная история как история всеобъемлющая. THESIS. 1993. Т. 1. Вып. 1.
4. Ле Гофф Ж. Другое Средневековье. Время, труд и культура Запада. Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2000. 327 с.
5. Лепти Б. Общество как единое целое: о трех формах анализа социальной целостности. Одиссей: Человек в истории. Культурно-антропологическая история сегодня. М., 1996.
6. Репина Л.П. Новая историческая наука и социальная история. М: Издательство ЛКИ, 2009. 320 с.
7. Репина Л.П. Смена познавательных ориентаций и метаморфозы социальной истории. Социальная история: Ежегодник, 1997. М., 1998.
8. Соціум: альманах соціальной історії. Вип. 5 / НАН України. Ін-т історії України; голов. ред. В.А. Смолій. К., 2005. 304 с.
9. Вебер М. Избранное. Образ общества: сборник работ. М.: «Юрист», 1994. 702 с.
10. Людтке А. Что такое история повседневности?: Ее достижения и перспективы в Германии. Социальная история: Ежегодник, 1998/99. М., 1999.
11. Ревель Ж. Микроисторический анализ и конструирование социального. Социальная история: Ежегодник. 1998/99. М., 1999.
12. Историческая наука в XX веке: историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки. М., 2002.

FORMATION OF CULTURAL AND ANTHROPOLOGICAL ASPECT OF RESEARCH IN SOCIAL HISTORY

Tatyana Charkina

*Gymnasium 65 Kharkiv,
Kharkiv city council of Kharkiv region
Mendeleyeva str., 22, 61000, Kharkiv, Ukraine*

The study of the cultural and anthropological aspect of historical studies helps to study the ways of development and formation of historical knowledge, its design in social history.

The aim of the research is to study the problems of the formation of the cultural-anthropological aspect of research in social history: historical paths, stages of the evolution of historical knowledge, and peculiarities in different countries.

The study found that “social history” opened up new perspectives for studying the historical progress of society, which greatly expanded the subject and methods of historical knowledge, saturated history with new facts, cognitive capabilities, “human resources”, which made it possible to study it more objectively, comprehensively.

Key words: social history, philosophical-anthropological approach, historical cognition, anthropological approach, microhistory.